

КОНСТРУКТИВІСТСЬКА ПАРАДИГМА В ДОСЛІДЖЕННЯХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: СУТНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Шинкарук К. аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

The constructivist paradigm has emerged from critical studies in International Relations theory in response to the mainstream realist and liberal approaches. Constructivists argue that the structures of human association are determined by shared ideas rather than material forces, and that the identities and interests of international actors are constructed by these shared ideas rather than given by nature. Constructivism has significant prospects for further application in empirical research of the previously overlooked issues in the discipline of International Relations.

Завершення холодної війни та розвиток процесів глобалізації та посилення взаємозалежності між державами поставили перед дослідниками міжнародних відносин цілу низку проблемних питань, пояснення яких вимагало врахування чинників соціокультурного, ідейного та нормативного характеру, що здебільшого ігнорувались домінуючим у теорії міжнародних відносин раціоналістським підходом. та З середини 1990-х рр. у західних дослідженнях міжнародних відносин спостерігається „конструктивістський поворот”[1], обумовлений появою значної кількості наукових робіт, що ґрунтуються на критиці домінуючих раціоналістських теорій (неореалізму та неолібералізму) з позицій соціального конструктивізму.

Мета цієї статті полягає в розгляді сутності конструктивістської парадигми та можливостей її застосування в емпіричних дослідженнях, присвячених як проблемам міжнародних відносин, так і аналізу зовнішньої політики.

Конструктивістська парадигма ґрунтується на двох наступних твердженнях: 1)

в основі міжнародної політики в першу чергу лежать соціальні, а не матеріальні причини; 2) індивідуальність (ідентичність) міжнародних акторів та їхні інтереси є не заданими природою “константами”, а формуються в соціальному середовищі [2].

Перше твердження, з онтологічної точки зору, надає перевагу „ідеалістській”, а не матеріалістській картині світу, оскільки підкреслює першочергову роль соціально-культурного контексту для інтерпретації значення матеріальних чинників у міжнародних відносинах та „раціональних” інтересів міжнародних акторів, які не вважають заданими раз і назавжди. Як підкреслює один з провідних представників конструктивістського напрямку досліджень міжнародних відносин професор Університету Огайо Александр Вендт, „якщо інтереси є також своєрідними ідеями, то постає питання, чи в кінцевому рахунку теорія раціонального вибору є матеріалістською або ідеалістською теорією?” [3].

Друге твердження є „структуралістським”, оскільки розглядає вплив на формування індивідуальності (ідентичності) та інтересів міжнародного актора з боку

системних структур, а не вважає їх наперед заданими на індивідуальному рівні. Тому конструктивізм, на думку А.Вендта, “можна визначити як різновид структурного ідеалізму”[4]. Послідовники конструктивізму вважають, що раціоналістські теорії (неореалізм і неолібералізм) не відповідають на питання, яким чином міжнародна спільнота впливає на формування ідентичностей та інтересів міжнародних акторів. Тому, якщо неореалісти визначають структуру міжнародної системи як розподіл матеріальних сил, а неоліберали – як сукупність сил, інтересів та інститутів, то конструктивісти – як спільні ідеї. Як стверджують конструктивісти, наслідки соціальних структур не можна зводити до незалежних один від одного учасників міжнародних відносин та їхніх взаємодій. Соціальні структури не менш реальні, ніж матеріальні, однак зміна соціальних структур проходить іноді складніше, ніж матеріальних [5].

Зародження конструктивізму як окремого підходу до досліджень міжнародних відносин датується кінцем 1970-х рр., коли запроваджене К.Уолцем поняття міжнародної анархії зазнало нищівної критики з боку теоретиків постмодерністського напрямку, зокрема, Х.Алкера, Р.Б.Дж.Уолкера та інших. Сам термін „конструктивізм” був запроваджений у 1989 році американським вченим-міжнародником Ніколасом Онафом [6].

Водночас слід підкреслити, що формування „конструктивістського світогляду” має давню традицію та звертається ще до епістемології І.Канта та послідовників

неокантіанської філософії (В. Дільтея, Е. Гуссерля, М. Вебера, Г.Зіммеля та інших). Цю традицію підтримували також дослідники ліберальної течії міжвоєнних років, пізніше – К.Дойч, Е.Хаас та інші. Істотним чином до конструктивізму в його сучасному вигляді наблизились у своїх роботах неоліберали Б. Ендрюс, Дж.Най і Р. Кохейн, Р. Джервіс, Н.Лебоу, що визнають вплив ідей на рівні виборів, «преференцій» міжнародного актора, однак лише в межах, заданих матеріальними структурами, у той час як інтереси розглядаються як екзогенні по відношенню до взаємодії між міжнародними акторами [7]. Також, на думку англійського дослідника Тімоті Данна, до передвісників сучасного конструктивізму також, належить Англійська школа в теорії міжнародних відносин (представлена, головним чином, роботами М.Уайта та Х.Булла), оскільки вона розглядає міжнародну систему як соціальне середовище (суспільство), що регулюється спільними нормами, хоча і прямо не звертається до проблематики впливу соціально розділених норм на інтереси міжнародного актора [8].

Конструктивізм формувався під впливом критичних підходів у міжнародних відносинах і досить швидко набув популярності в західних академічних колах. І хоча його ключові твердження і понині викликають доволі гостру полеміку (наприклад, див. М.Цефас, С.Гуцціні та А.Ліндер [9-10]), сьогодні соціальний конструктивізм можна впевнено віднести до домінуючих підходів у теорії міжнародних відносин.

Водночас значні розбіжності, що існують серед послідовників соціального конструктивізму, не дозволяють вести мову про однорідність, а тим більше остаточну сформованість, конструктивістської парадигми. Існує цілий ряд класифікацій конструктивістських досліджень: неокласичний (модерністський), постмодерністський і натуралістичний напрямки за Дж.Раггі [11]; “критичний” і “звичайний” за Т.Хопфом [12]; Дж.Чекел додає до цієї класифікації ще “інтерпретативний” конструктивізм [13]. Однак всі наведені варіанти класифікацій сформовані, головним чином, за критерієм глибини інтерпретації соціальної реальності як конструйованої, від чого залежить ступінь „поміркованості” або ж „критичності/радикальності” окремих досліджень у межах конструктивістської парадигми.

Помірковані конструктивісти, до яких належать Е.Адлер, А.Вендт, М.Барнетт, Л.Е.Седерман, Г.Нау, Д.Кайе та інші, у своїх дослідженнях спираються на епістемологічну доктрину наукового реалізму та визнають, що досліджуваний світ інтерсуб’єктивних значень існує поза свідомістю дослідника. У той час як конструктивісти постмодерністського (критичного) напрямку, до яких належать Р.Б.Дж.Уолкер, Д.Кемпбелл, Дж. Дер Деріан, В.Спайк Петерсен та інші, виходячи з позицій постпозитивістської епістемології, відкидають суворе дотримання методології та “наукове” знання як таке.

Погляди поміркованих конструктивістів становлять особливий інтерес щодо їх застосування у подальших дослідженнях міжнародних відносин, оскільки вони

обґрунтовують доцільність “середнього шляху” (*via media*) відносно раціоналістських і постмодерністських підходів. Методологічна перевага (так звана „додана вартість”) поміркованого конструктивізму полягає в тому, що всупереч раціоналістській тенденції підходити до ідей суто з точки зору причинно-наслідкових зв’язків, конструктивісти підкреслюють конституційний (утворюючий) взаємозв’язок між ідеями та міжнародним середовищем, тобто їх провідну роль у „конструюванні” останнього. Це не заперечує ролі матеріальних сил, але їхнє значення залежить від його інтерпретації міжнародними акторами, чій ідентичності та інтереси формуються під впливом ідей, тобто соціально розділеного знання. При цьому термін „знання” застосовується не в класичному філософському розумінні „переконання, перевіреного досвідом”, а в соціологічному значенні „будь-якого переконання, яке суб’єкт вважає вірним” [14]. Зокрема, порівнюючи конструктивізм із раціоналізмом, А. Вендт наголошує на тому, що „жодний з підходів не є одвічно „краще” за інший, просто вони різні” [15]. Однак саме конструктивізм може дати пояснення тим аспектам міжнародної взаємодії, які видаються проблемними при їх розгляді з націоналістських позицій.

І раціоналісти, і конструктивісти погоджуються з тим, що вибір тієї чи іншої стратегії міжнародної поведінки обумовлюється інтересами міжнародного актора та матеріальними чинниками, але крім цього, помірковані конструктивісти також враховують, яким чином сформована під впливом індивідуальних та системних

чинників індивідуальність (ідентичність) міжнародного актора визначає його інтерпретацію власних інтересів, поведінку, а також очікування відносно поведінки інших учасників міжнародних відносин.

Основоположний внесок у формування конструктивістської парадигми в цілому та, зокрема, розвиток поміркованого конструктивізму зробили роботи А. Вендта, серед яких особливо слід виділити “Соціальну теорію міжнародної політики” [16]. За виразом німецького дослідника Ф.Кратквіла, ця робота претендує на формування „нової ортодоксії” у теорії міжнародних відносин [17], адже в ній дослідник поставив перед собою амбітне завдання висунути власну системну теорію міжнародних відносин з позицій „структурного ідеалізму” (конструктивізму) як альтернативу системному реалізму Кеннета Уолца [18].

У своїй роботі Вендт розглядає можливості пояснення взаємодії міжнародних акторів на системному рівні з позицій соціального конструктивізму. Зокрема, дослідник підкреслює, що в процесі “соціалізації” спільні знання засвоюються міжнародними акторами і впливають на формування їхніх ідентичностей та інтересів. Під час взаємодії міжнародні актори виробляють ті спільні знання, норми, правила, цінності, що формують їхні спільні очікування щодо поведінки один одного та структурують міжнародну систему.

Під впливом міжнародного середовища та досвіду, отриманого в процесі взаємодії з цим середовищем, виникають нові інтерсуб’єктивні значення та знання,

що інтегруються до панівної міжнародної “культури” (знання, що є соціально розділеним на рівні міжнародної спільноти) і по мірі своєї повторюваності закріплюються та призводять до змін на системному рівні, тобто трансформації даної “культури”. В свою чергу, це впливає на ідентичності міжнародних акторів і практику їх взаємодії. При чому міжнародна анархія, на думку А.Вендта, є не об’єктивно існуючою реальністю, а лише тим, “який зміст у неї вкладають держави” [19]. Зокрема, вчений розрізняє три види міжнародної анархії: анархію Гоббса, Локка та Канта, що обумовлюють три “культури” взаємодії міжнародних акторів з домінуванням сприйняття “Іншого” в якості ворога, суперника, або друга відповідно [20].

Слід підкреслити, що запропонована А.Вендтом соціальна теорія міжнародної політики, як визнає сам дослідник, не є *єдиною* теорією міжнародних відносин з позицій соціального конструктивізму, а лише ілюструє можливості, що відкриваються із застосуванням конструктивістської парадигми до досліджень міжнародної політики [21].

Водночас застосування соціального конструктивізму в сучасних дослідженнях міжнародних відносин має значні перспективи як з позицій системного підходу, так і на рівні зовнішньополітичного аналізу. Зокрема, Е.Адлер підкреслює важливість застосування конструктивістської парадигми до розгляду на емпіричному рівні цілої низки проблемних питань, що є недостатньо розробленими у міжнародних дослідженнях. До них належать чинники та

механізми системних змін у міжнародних відносинах в контексті трансформації соціально розділеного знання (інтерсуб'єктивних значень); проблеми соціального конструювання безпекових спільнот (security communities) та їхніх кордонів, а також стратегії поведінки міжнародного актора в конфліктній ситуації, що було б вагомим внеском у міжнародні дослідження проблем безпеки; обґрунтування теорії демократичного миру з конструктивістських позицій та ін [22].

Слід підкреслити, що в Україні конструктивістська парадигма розглядається переважно по дотичній у міждисциплінарних роботах в галузі політології та соціології (зокрема, див. Розумний М.М., Алексеєнко І.В., Стародуб Т.С., Конопельський В.Я. та інші.) [23-26]. Це свідчить про недостатню розробленість конструктивістської проблематики у вітчизняних дослідженнях міжнародних відносин і, водночас, широкі можливості її застосування при розгляді питань, актуальних в контексті аналізу зовнішньої політики України та політики безпеки, пошук відповіді на які вимагає виходу за межі раціоналістських теорій міжнародних відносин.

ЛИТЕРАТУРА

1. Checkel J.T. The Constructivist Turn in International Relations Theory // *World Politics*, 1998. – Vol. 50, No.2. - P. 324-348.
2. Вендт А. Четыре социологии международной политики / *Международные отношения: социологические подходы* / под ред. П.А. Цыганкова. – М.: Гардарики, 1998.– С. 61–62.
3. Wendt A. *Social Theory of International Politics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – P.41.
4. Там само. – P.1.
5. Вендт А. Четыре социологии международной политики / *Международные отношения: социологические подходы* / под ред. П.А. Цыганкова.– М.: Гардарики, 1998.– С. 68-71.
6. Onuf N. G. *The World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. Columbia, 1989. / Наведено за: Wendt A. *Social Theory of International Politics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 429 p.
7. Adler E. Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics // *European Journal of International Relations*.– 1997. – Vol. 3. No 3.– P. 330-331.
8. Dunne T. The social construction of international society // *European Journal of International Relations*.– 1995.– №1. – P. – 367–389.
9. Zehfuss M. *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 310 p.
10. Guzzini S. (ed.), Leander A. (ed.) *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and his critics*. – NY: Routledge, 2006. – 272p.
11. Ruggie J.G. What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism an the Social Constructivism Challenge. // *International Organization*. – 1998. – (52)4, Autumn. – P. 855-885.
12. Hopf T. The Promise of Constructivism in International Relations Theory // *International Security*. – 1998. – (23)1. – P. 171-200.
13. Checkel J. T. Social Constructivisms in Global and European Politics: A Review Essay // *Review of International Studies*. – 2004. – (30)2. – P. 229-244.
14. Wendt A. *Social Theory of International Politics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – P.140.
15. Вендт А. Четыре социологии международной политики / *Международные отношения: социологические подходы* / под ред. П.А. Цыганкова. – М.: Гардарики, 1998.– С.76.
16. Wendt A. *Social Theory of International Politics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 429 p.
17. F. Kratochwil. Constructing a New Orthodoxy? Wendt's 'Social Theory of International Politics' and the Constructivist Challenge // *Millennium*. – 2000.– Vol. 29. No 1. – P. 73-101.
18. Waltz K. N. *Theory of International Politics*.– Boston: Addison-Wesley, 1979. – 250 p.

19. Wendt A. Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics // International Organization. – 1992.– №46. – P. 391-425.
20. Wendt A. Social Theory of International Politics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – P 246-313.
21. Keeley J.F. To the Pacific? Alexander Wendt as Explorer // Millennium. –2007.– Vol.35.No.2.– P.418.
22. Adler E. Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics // European Journal of International Relations.– 1997. – Vol. 3. No 3.– P. 341-347.
23. Розумний М.М. Суспільні ідеї як чинник формування політичної нації: автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2007. — 36с.
24. Алексеєнко І.В. Трансформація інституту національної держави в умовах глобалізації: автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2006. — 32с.
25. Стародуб Т.С. Процеси формування регіональної ідентичності України як чинник її зовнішньої політики в галузі безпеки: автореф. дис... канд. політ. наук: 21.01.01 / Рада національної безпеки і оборони; Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. — К., 2005. — 24с.
26. Конопельський В. Я. Конституювання української політичної нації у перехідному суспільстві: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Одеська національна юридична академія. — О., 2002. — 16с.